

Noteringar från slätterdag Wij trädgårdar 2018-07-04

Bakgrund

Naturskyddsföreningen i Gävleborg tillsammans med Kultur och landskap, Ekotorget, Studieförbundet och Wij Trädgårdar, Ockelbo anordnade en slätterdag vid Wij Trädgårdar. Slätterdagen bedrevs som projekt med Denise Fahlander som projektledare. Naturskyddsföreningens monter visar på slätter med traditionella redskap och förhoppningsvis inspirerar den till alternativ för åkgräsklippare.

Bild 1 Från utställningen Eko-torget. Från vänster koger för lieblad, räfsa, sliplie och knacklie med orv.

Syftet med slätterdagen är att sprida kunskap om ängars betydelse för den biologiska mångfalden och att tipsa allmänheten om att gräsmattan kan slå med lie. Hela eller delar av gräsmattan kan också avsättas som äng.

Främst förväntas kontaktuppgifter och information om deltagares slättererfarenhet och intresse framöver. En lista tas fram över kretsarnas ängar, men utöver dessa kan vi försöka uppmuntra till lienätverkets digitala karta.

Program slätterdag

10.00 -11:00 Liar, slipning och bryning Smeden Mattias Helje, Yngve Gustafsson, Mattias Ahlstedt

11.00 -12:00 Orv och räfsor Mattias Ahlstedt, Allan Edblom

12.00 -13:30 Lunch

Liar, slipning och bryning

I Sverige har vi använt oss av slipliar medan man i stora delar av världen använt sig av knackliar. En sliplie skärper man på en slipsten men en knacklie kallsmidar man vass med en hammare och ett städ. En knacklie har tunnare och bredare blad, och det är ofta stansat med små märken. Många av liebladen som man kan köpa i handeln idag är knackliar, det finns en okunskap om skillnaden. Om man slipar en knacklie blir det inte bra, knackliens blad är mycket mjukare så stenen kommer ta bort mycket material och det kommer ändå inte bli särskilt vasst. Hittar man en lie på loppmarknad eller auktion kan man räkna med att det är en sliplie.

Sliplie

Mats Helje är den enda liesmeden i Sverige. Han hade med sig några liar till salu. 1200: - kronor är ett, tycker jag, mycket bra pris för ett fint hantverk. Liarna är laminerade. Ett hårt stål som blir eggen smids ut från ett ämne med mjukare järn på båda sidor. Se bifogad bild.

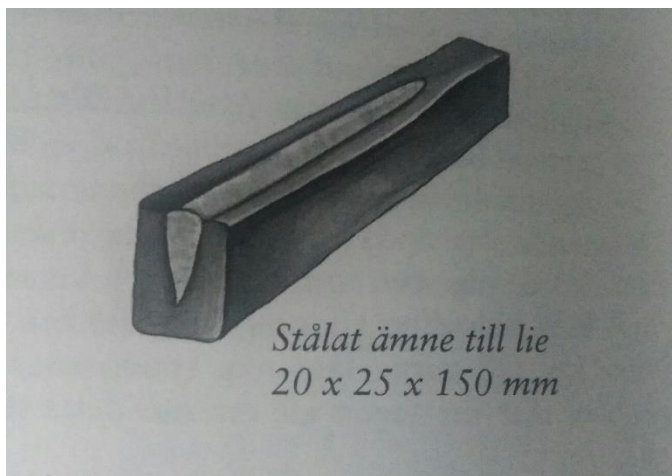

Bild 2 Ämne till laminerad lie.

Tidigare fanns det många smedjor i byarna. T ex i byn Öxnalt vid Lidhult i Småland fanns inte mindre än 7 smeder. Liarna märktes som regel med smedens namn eller ett fabriksmärke. Att smida en lie var en svår konst och därför fanns det även kringvandrande liesmeder.

Ett välkänt större liemärke var Ljungdahls liar (år 1943 övertogs tillverkningen av Igelfors bruk, och 1982 såldes detta företag till Österrike och tillverkningen flyttades dit.

Industriellt tillverkade liar gjordes/görs helt i hårt stål. Det är lite mjukare än det gamla eggstålet. Därför är dessa helstålsliar lättare att slipa men håller sig inte vassa lika länge.

Vid slipning av liar är det viktigt att veta om det är en laminat- eller helstålslie. Slipliarna kan antingen vara helstålsliar, där hela bladet är gjort i stål, härdat och anlöpt, eller vara gjorda av stål som är invällt i blötjärn, även kallat laminatliar. Den senare tekniken ger en smidigare och tåligare lie, men slipningen blir med kritisk, eggen måste då hamna i mitten där stålet är. Man kan se gränsen mellan blötjärn och stål på en slipfas, det är ett litet streck och järnet har lite olika karaktär på respektive sidor. Om man har två streck har man misslyckats med slipningen, då har eggen inte hamnat i stålet. Dessutom kan man känna det när man slipar lien. Det mjukare järnet "suger" om man lägger ner liebladet så att slipstenen i huvudsak vidrör det mjukare järnet. För att få en bra slipfas vinklar man sedan liebladet så att eggstålet får en bra vinkel. Vi slipning av laminatlie måste det finnas slipfaser på båda sidor om liebladet. Kjell Gustafsson, liemannen förordar 5 mm slipfas på översidan och 7 mm

på undersidan. I boken "Lien och dess marker" rekommenderas det omvända och i Liehandboken 6 mm på båda sidor. Eggvinkeln torde då komma att ligga runt 22,5 °.

Om man har en helstålslie gör man nästan all slipning på ovansidan. Undersidan räcker det med om man bryner. Om det är en laminatlie kan man ofta se det på eggen. Det hårda stålet framträder som lite ljusare.

Mattias föredrar att slipa liebladet när det har lossat från orvet. Stenen ska snurra ifrån sliparen och ha ordentligt med vatten, inte bara för att kyla men även för att se hur det går med slipningen. Man har ett stadigt grepp och slipar 1,5 till 2 dm åt gången. Bladet fattas över ryggen och läggs med ryggen först mot slipstenen, för att sen vinkla ner bladet för att hitta rätt vinkel. Anledningen är att man vill vara försiktig med eggen så man inte riskerar att förstöra den.

Bild 3 Mattias Helje visar hur det färdiga liebladet slipas.

Bild 4 När vattnet bromsas upp av liebladet blir eggen för trubbig.

Bild 5 När vattnet rinner i en tunn ström över bladet är vinkeln rätt.

[Slipning av lie Youtube.](#)

Mattias Ahlberg demonstrerade också slipning av lie på en slipsten som trampades. Bra att ha vid slätter där el saknas.

*Bild 6 Slipsten som trampas demonstreras av Mattias Ahlstedt med Lage Bergström och Yngve Gustafsson som åskådare.
(foto: Denise Fahlander)*

Knacklie

Lien längst till höger i bild 1 är en knacklie. Den är tunnare och bredare.

Under de senaste åren har användning av knackliar blivit populärt. Skälet är att det i huvudsak tillverkas dessa och att kurser anordnas där man får lära sig att knacka eggen. Vid knackning på fri hand behövs ett lite städ, sitter i björkkubben, och en hammare. Lien kan också knackas med hjälp av jigg, se länk nedan.

Bild 7 Yngve med städ och hammare för knacklie.

[Knackning lie - frihand](#)

[Knackning lie – med knackningsjigg](#)

[Knackning av lie.](#)

Bryning

Bryning kan ske med bryne eller liesticka.

Skärpa eggen med ett bryne.

När man använder ett bryne gör man i princip samma sak som när man slipar på en sten. Materialet i ett bryne är i princip det samma som i stenen. Ett modernt liebryne är sammansatt av två delar med olika kornstorlek vilket skiljer det från slipstenen.

Om lien blivit rejält slö eller fått en skada efter ett stenhugg är det bäst att ta fram ett bryne. Ett handbryne förs i cirkelrörelse längs eggen så att brynet rör sig ut från lien när den går in på obrynad egg. Både brynet och lien fuktas ordentligt innan man startar. Tänk på att lägga brynet i samma vinkel mot lien som den ursprungliga eggen. Om det är en lokal skada på eggen behöver man inte slipa i hela liens längd.

Skärpa eggen med liesticka

Även om lien är välslipad måste eggen underhållas under slätterdagen. Det vanligaste är att använda en liesticka, eller som den också kallas vispesticka eller spåne.

Detta traditionella verktyg har utvecklats genom tiderna. I grunden var det en 40–50 cm lång träpinne i ek eller al. Denna "spåna" är 5 mm tjock och 30 mm bred. Traditionellt brukade man smörja in liestickan med en bit svål som man kunde förvara i [knaggen](#) av kohorn. I ett annat kohorn vid bältet hade man sand som man strödde på den insmorda stickan. Fin sand för liestickan tog man också tidigare av det som runnit av brynetavlan eller slipstenen. Dagens liestickor har pålimmad smärgelduk.

Vispning

Vid vispningen dras liestickan längs eggen med början vid liens fäste och liestickans handtag. Stickkan ska då dras från eggen samtidigt som den dras mot spetsen. Utdraget ska vara så stort att liestickan lämnar lien innan spetsen når på en normallång lie. Spetsen måste alltså dras för sig. Liestickan ska hållas parallellt med eggen och dragen görs omväxlande på liens över- och undersida. Arbetet blir bäst om man står stadigt och låter orvets överände vila mot marken.

Orv och räfsor

Inställning av lien

Jordläggning

Som utgångspunkt bör eggen vara en fingertopps höjd över marken, när orvet är i användning. Den vinkeln påverkas av orvets längd, tångens vinkel mot liebladet, orvets utformning samt om infästningen av orvet är fasad. Tillsammans kommer detta att resultera i den vinkel som liebladet har mot marken när lien hålls i arbetsställning. Vinkelns storlek framgår av bild 5.

Vinkeln kan justeras med en jordläggningsklyka. Med liebladet monterat på orvet ställs lämplig vinkel in. Kan kräva uppvärmning beroende på [brommens](#) hårdhet.

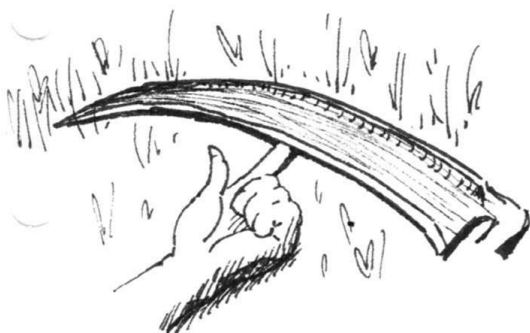

Bild 8 Jordläggning av lie

Bild 9 Mattias med jordläggningsklyka

Skärvinkeln, vinkeln mellan orvet och lien.

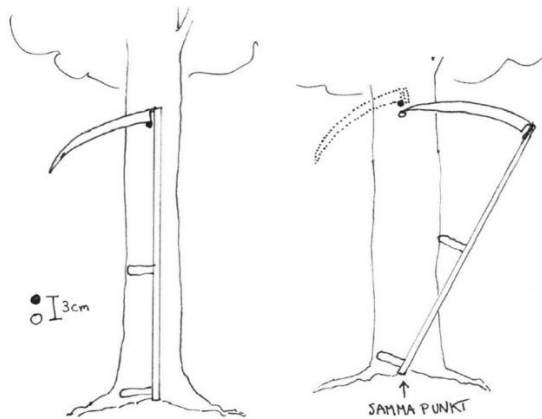

Bild 10 Skärvinkel

Skärvinkeln, är viktig för att slättern ska bli lätt. Är vinkeln för liten kommer inte eggen åt att nå det som ska skäras av. Är skärvinkeln för stor greppar lien om för mycket så det blir trögt och skärsträckan där stälken möter liens egg blir så kort att lien inte orkar skära igenom innan strået viker sig.

En bra inställning kan man få om man ställer orvet rakt upp och ner och ser var eggen vid brommen är. Om man fäller undan lien ska liens spets möta samma punkt eller som på bilden 3 cm skillnad.

Denna inställning är bra för de flesta och vid höstning i kort och tätt gräs. När man höstar på en glesbevuxen myr vill man gärna kunna ta mer i varje tag och då är det fullt tillåtet att öka skärvinkeln

Infästning av liebladet mot orvet

Infästning av liebladet mot orvet kan ske på olika sätt. Längre tid tillbaka användes läderremmar eller vidjor som lindades runt brommen och orvet varefter en träkil slogs i för att få ett bra fäste. Senare användes en rörbit eller en smidd hylsa samt kil. Därefter har speciella lieringar och även slangklämmor kan användas.

Bild 11 En hylsa av järn används för infästning liebladet.

Bild 12 Smidd och väld hylsa av järn

Bild 13 Liering. Nedre delen av orvet förstärkt med plåt.

Bild 14 Slangklämmor används för att fästa lien.

Mattias Helje förordar en hylsa som ger en stabil infästning och skyddar en svag och kritisk del av orvet. En plåt som fäst på den fasade delen av orvet ökar hållfastheten.

Räfsningen och räfsor

På 50- och en bit in på 60-talet räfsade vi alla lägdor (täkter kallar man det i Hälsingland). Det var mamma och mina systrar som räfsade efter att vi med släpräfsa hade kört ihop och hässjat höet på samma sätt som vid slåttern Wij trädgårdar. Pappa körde slåttermaskinen och min uppgift var att slå med lie, diken och i hörnen samt dalar som var för branta att köra med slåttermaskin. Gräset i diken räfsades in så att pappa kunde köra med släpräfsan och få med höet till hässjan. Räfsan var då ett verktyg som användes dagligen under slåttern.

Skaftet på en riktig träräfsa görs av furu, huvudet av ek eller bok och pinnarna av rönn, syren eller något annat segt träslag. Huvudet skall vara cirka 60 cm brett och svängt både mot pinnarna och skaftet, så att alla pinnarna når marken när räfsan hålls i arbetsställning. (Citat från "Lien och dess marker")

Räfsa kallas också härva som tydligen är ett mera ålderdomligt namn. Vi kallade huvudet för kam och skaftet för härvtyg. Här kan du läsa mera om [tillverkning av träräfsor](#).

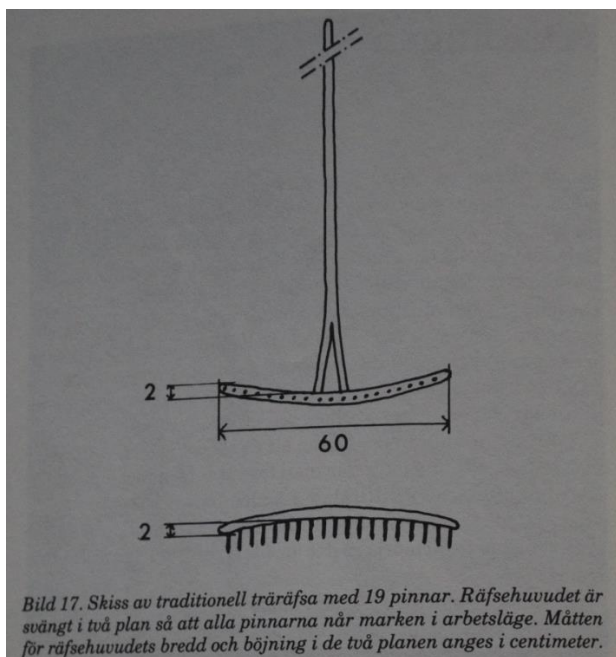

Bild 17. Skiss av traditionell träräfsa med 19 pinnar. Räfsehuvudet är svängt i två plan så att alla pinnarna når marken i arbetsläge. Måttan för räfsehuvudets bredd och böjning i de två planen anges i centimeter.

Bild 16 Räfsa tillverkad av Anders Fransson Kan beställas.

Bild 15 Ritning räfsa.

På en slåtterkurs med liemannen Kjell Gustaffson som ledare fick jag lära mig att en bra räfsa skall också ha överbett. I arbetsställning kommer den räfsan att lättare glida över tuvor och därigenom blir arbetet lättare. Nedanstående räfsa är tillverkad enligt den principen.

Bild 17 Egenhändigt tillverkad räfsa.

Bild 18 Räfsa svängd i båda riktningarna samt "överbett"

Livet omkring oss – biologisk mångfald

Lage Bergström gav en presentation baserad på en bok han skrivit och som i text och bild berättar om flora och fauna på en gård i Gästrikland. Om artrikedom och mångfald i ängsmark som hävdats med slåtter och bete. I boken (108 sidor) berättar Lage om några av de ängsblommor, insekter, spindlar, groddjur, fåglar och annat levande som finns på gården. Och försöker dela med sig av den förundran, respekt och glädje som han känner inför naturens rikedom.

Bild 19 Boken av Lage Bergström om "Livet omkring oss"

Jag var med någorlunda införstådd med den variationsrika floran som man får i ängsmarker men Lage gav en intressant och spännande bild av de viktiga samband som finns i naturen och alla insekter, fjärilar, steklar, flugor m fl. som ofta lever i symbios med floran.

Text är höskallran en halvparasit som utnyttjar gräset rötter. I [Lienätverket \(Facebookgrupp\)](#) har några sett en påtaglig minskning av höskörden när höskallran vandrar in, ibland en halvering. Om man är beroende av höskörden för sina djur är detta allvarligt men om man har för mycket gräs och håller på att anlägga en äng är det en fördel som Lag har utnyttjat sig av.

[Facebooksida med "Livet omkring oss"](#)

Praktiska övningar

Senare delen av eftermiddagen ägnades åt praktiska övningar. Hässjningen fortsatte på åkern intill men en del hade sparats för att träna hanteringen av lie.

Slå med lie

Bild 20 Mattias Ahlstedt hjälper Denise Fahlander med att hitta den rätta rörelsen. Foto: Gästriklands tidning

Att slå med lie ger en felaktig association. Det handlar mera om att skära med lien i en cirkelformad rörelse. Många pröva på och Denise hade med sig sin morfars lie. Mattias Helje slipade och ställde in den och därefter hjälpte Mattias Ahlstedt Denise med den rätta rörelsen. Själv provade jag Yngve Gustafsson nyinköpta knacklie. Blev positivt överraskad av bettet, lika bra som en sliplie

Hässjning

Elever från trädgårdsutbildningen vid Bollnäs folkhögskola som bedrivs vid Wij trädgårdar deltog i slätterdagen där hö hässjades på traditionellt sätt. Det är viktigt att gräset får en torrhalt på 84 % som ger en hållbar lagring.

Tidigare var man nog med det översta lagret i hässjan. Det kallades för att taka hässjan och syftet var att "taket" skulle ligga kvar och skydda mot eventuellt regn. Man försökte att skapa långa fång genom att använda räfsan och lägga stråna mot ena foten och så brett som möjligt. I norra Ångermanland kallades det att "fämja" höet. Slutligen räfsades hässjan för att yttersta lagret skulle ha vertikala strån. Ev. regn rann lättar av hässjan och skyddade resterande hö.

Bild 4 Conny Blom med ardenneren Paroll kör släpräfsa.

Bild 5 Hässjning.

Ett äldreboende hade också bjödits in till slätterdagen vilket uppskattades.

Sammanfattning - erfarenheter

För mig var det en mycket givande dag där jag kunde utbyta och insupa nya erfarenheter från en slätterdag. Några erfarenheter.

1. Mycket bra arrangemang där både erfarenheter och ny kunskap kunde inhämtas.
2. Betydelsen av att slipa laminerade liar på rätt sätt.
3. Helstålsliar kan slipas i huvudsak på översidan,
4. En 40 – 45 mm rörbit med kil är ett enkel och hållbart sätt att fästa liebladet vid orvet.
5. Justering jordläggning med jordläggningsklyka. Ett enkel och praktiskt verktyg.
6. Lage Bergströms ögonöppnare för allt liv som följer med en välskött äng.

Ett stort tack till Denise Fahlander som bjöd in mig till det välordnade arrangemanget och till Erling Selling och Ragnar Svensson från Naturskyddsföreningen i Nordanstig som tipsade Denise.

Järfälla 2018-07-18

Allan Edblom

E-post: allan.edblom@gmail.com

Mobil: 0703227447

Ledare

Denise Fahlander - bor i Gävle, vill vara med och öka intresset bland allmänhet och hoppas få fler till kretsarnas ängar i länet. Med slåtterdagen förväntas främst kontaktuppgifter och information om deltagares slåttererfarenhet och intresse framöver. Denise är projektledare och sammanhållande av projektet.

Mattias Ahlstedt – bor i Bjursås utanför Falun, hade främst ett intresse för blommorna och förstod att de behövdes skötas på särskilt sätt, lärde sig därför slå och slipa och har så småningom lärt sig allt mer. Förväntning med dagen är att visa och inspirera till alternativ för maskiner i trädgårdar. Mattias är ordf. i Naturskyddsföreningen i Dalarna.

Yngve Gunnarsson – bor i Ockelbo ett par km från eko-torget är konstnär. Intresset ökade med förståelsen om att kortklippt gräs förstör miljön och motverkar mångfalden, och vill istället att gräset ska växa och gynna ängsväxter för artrikedom. Förväntning med dagen hitta fler som kan ta ytterligare steg och kanske sköta äng tillsammans med andra. Tror på exemplet, om någon i en villa går ut och slår i trädgården, kan det bli lättare för andra att ta efter.

Lage Bergström – bor i Torsåker, har slätter på gården sedan 1975, uppväxt i Ångermanland, pappa var bra på att slipa, Yngve var bra på att slå, de blev tävlingar om vem som slog snyggaste beteskanter. För 10 år sedan ökade intresset på allvar, frun hade ett herbarium från 50-talet över växter från gården, Lage började med ett foto-herbarium och knäppte kort med en kamera som alltid var med ut, det utvecklade sig till annat liv som insekter och fåglar också. Fotona har resulterat i Boken "Livet omkring oss" som säljs på eko-torget. Boken visar Lages bildningsresa in i den här världen. Förhoppning med slåtterdagen är att lyfta fram vägkanter och öka intresset och förståelse för arterna och alternativ till skötsel.

Mattias Helje – bor i Lima. Sveriges enda liesmed.

Allan Edblom - bor i Järfälla, uppväxt i norra Ångermanland på ett litet torp. Började slå med lie i 10-årsåldern. Diken, dalgångar mellan åkerstycken samt att slå kring hässjevirket var årligt återkommande lieslätter. Höet hässjades på trähässjor med "gubbar", 5 pinnar borrad i kraftig stolpe, på vilka lades troer (Stänger 4 – 5 m långa). Linhässjor, 9 störar med linor användes också. Medverkar i lieslätter som Naturskyddsföreningen genomför i Järfälla (Snåltäppan) och Rigberget Nordanstig.

Länkar:

[Att torka hö.](#)

[Ängsslätter](#)

Zorn frågade mig en gång om jag visste något vackrare än en svensk, blommande äng.

Jag grubblar ännu på svaret.

Carl Larsson 1902

[Det vanliga gullriset är värd för ett 50-tal fjärilar.](#)

Lieslipning på Råshult

Lien har varit med och format landskapet i hundratals, om inte tusentals år. Det finns liar av olika slag. I Sverige har vi använt oss av slipliar medan man i stora delar av världen använt sig av knackliar. En sliplie skärper man på en slipsten men en knacklie kallsmider man vass med en hammare och ett städ. En knacklie har tunnare och bredare blad, och det är ofta stansat med små märken. Många av liebladen som man kan köpa i handeln idag är knackliar, det finns en okunskap om skillnaden. Om man slipar en knacklie blir det inte bra, knackliens blad är mycket mjukare så stenen kommer ta bort mycket material och det kommer ändå inte bli särskilt vasst. Förr hade alla en relation till ängen och lien. Man hade säkert ofta en liesmed på nära håll som tillhandahöll lieblad. Man kunde nog också förälska sig lite i sitt blad, på Råshult finns det ett blad som är hopnitat på flera ställen. Man ville väl inte ge upp det trots att bladet gick av. Slipliarna kan antingen vara helstålsliar, där hela bladet är gjort i stål, härdat och anlöpt, eller vara gjorda av stål som är invällt i blötjärn. Den senare tekniken ger en smidigare och tåligare lie, men slipningen blir med kritisk, eggen måste då hamna i mitten där stålet är. Man kan se gränsen mellan blötjärn och stål på en slipfas, det är ett litet sträck och järnet har lite olika karaktär på respektive sidor. Om man har två sträck har man misslyckats med slipningen, då har eggen inte hamnat i stålet. Om man har en helstålslie gör man nästan all slipning på ovansidan. Undersidan räcker det med om man bryner. Om man vill vara riktigt avancerad kan man börja titta på eggvinkeln. På Råshult har de flesta bladen en vinkel på 22,5 grad. Beroende på vad det är för typ av slåtter kan man ha olika eggvinkel. Bladen är också olika långa beroende på vilken slåtter, längre blad till säd och madslåtter. När man slipar ska man stå stadigt, man kan ta stöd mot stativet till slipstenen. Stenen ska snurra ifrån sliparen och ha ordentligt med vatten, inte bara för att kyla men även för att se hur det går med slipningen. Bladet fattas över ryggen och läggs med ryggen först mot slipstenen, för att sen vinkla ner bladet för att hitta rätt vinkel. Anledningen är att man vill vara försiktig med eggen så man inte riskerar att förstöra den. Vattnet ska rinna jämnt över lien, och när man ska ta upp den från stenen så ska man återigen passa på eggen.